

UOT 619:616.99:636.598

Z.T.Ağayeva, R.Ə.Hüseynov
Sumqayıt Dövlət Universiteti
zerbabaqayeva@gmail.com

ŞƏMKİR RAYONUNDA QAZLARIN HELMİNTLƏRLƏ YOLUXMASININ YAŞDAN ASILILIĞININ ÖYRƏNİLMƏSİ

Açar sözlər: Şəmkir rayonu, qarışıq invaziya, helmintoloji yarma, koproloji müayinə, fərdi təsərrüfat sahəsi, müxtəlif yaş qrupunda olan qazlar

Aparılan tədqiqatlar zamanı Şəmkir rayonunun Seyfəli, Qapanlı, Şiştəpə və Əliyaqublu kəndində yerləşən, fərdi təsərrüfatlarda saxlanılan müxtəlif yaş qruplarından olan qazların qarışıq helmintlərlə - *Ganguleterakis dispar*, *Capillaria anseris*, *Echinostoma revolutum*, *Eimeria parvula* və *Amidostomum anseris*-lə yoluxması aşkar edilmişdir.

З.Т.Агаева, Р.А.Гусейнов

ИЗУЧЕНИЕ ЗАРАЖЕНИЯ ГУСЕЙ С ГЕЛЬМИНТАМИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТА В ШАМКИРСКОМ РАЙОНЕ

Ключевые слова: Шамкирский район, смешанная инвазия, гельминтологическое вскрытие, копрологическое обследование, индивидуальное хозяйство, гуси из различных возрастных групп

Во время проведенных исследований в индивидуальных хозяйствах сел Сейфели, Гапанли, Шиштепе и Алиягублу Шамкирского района обнаружено, что гуси разных возрастных групп заражены смешанными гельминтами – *Ganguleterakis dispar*, *Capillaria anseris*, *Echinostoma revolutum*, *Eimeria parvula* и *Amidostomum anseris*.

Z.T.Agayeva, R.A.Huseynov

STUDY OF AGE DEPENDENCE OF INFECTION OF GEESE WITH HELMINTHES IN SHAMKIR REGION

Keywords: Shamkir region, mixed invasion, helminthological dissection, coprological examination, private farm, geese of different age groups

The study revealed infection in geese of different age groups, which are kept in private farms in the villages of Seyfali, Gapanli, Shishtepe and Aliyagublu of the Shamkir region, with mixed helminthes – *Ganguleterakis dispar*, *Capillaria anseris*, *Echinostoma revolutum*, *Eimeria parvula* and *Amidostomum anseris*.

GİRİŞ

Respublikamızda əhalinin ərzaqla etibarlı təminatına dair bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Ərzaq təhlükəsizliyinin birbaşa asılı olduğu aqrar sahənin, o cümlədən quşçuluğun inkişafına yönələn dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi aktual və təxirəsalınmazdır. Ölkədə əhalinin ərzaq təminatı dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Dövlət Proqramından irəli gələn tələblərə cavab olaraq müəyyən neqativ halların aradan qaldırılması ilə yanaşı, Respublikada heyvandarlığın və quşçuluğun bol yem ehtiyatını yaratmaq üçün təbii yem sahələrinin elmi əsaslarla ətraflı öyrənilməsi hesabına mədəni otlaqlar yaradılması, mövcud biçənək və otlaqların məhsuldarlığının artırılması, mühafizəsi, təbii bərpası günün vacib məsələlərindəndir.

İqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatında aqrar islahatların aparılması nəticəsində yeni təsərrüfat formaları yaradılmışdır ki, bu da quşçuluğun inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Belə fərdi və özəl təsərrüfatlarda quşçuluğun, o cümlədən suda üzən quşların xəstəliklərinin öyrənilməsi, onlara qarşı mübarizə tədbirlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi əsas məsələlərdən biridir. Əhalinin quş ətinə və quş məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün Respublika ərazisində çoxsaylı quşçuluq təsərrüfatları yaradılmışdır. Bu məqsədlə qaz və ördək yetişdirilən təsərrüfatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan quşçuluğa ziyan vuran qanquleterakis və qarışıq helmintlərin öyrənilməsi aktual problemlərdən biridir. Qanquleterakis və onunla birgə baş verən qarışıq helmintlərlə yoluxmanın öyrənilməsinə baxmayaraq onlarla mübarizə tədbirlərinin hələ kifayət qədər aparılmamasına görə bu sahədə daim tədqiqat işlərinə ehtiyac duyulur. Son illərdə Azərbaycanda fərdi qaz və ördək təsərrüfatlarının yaradılması ilə əlaqədar vaxtaşırı müalicə və profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsinə baxmayaraq qarışıq invaziya təsərrüfatlarda hələ də geniş yayılmaqdadır. Helmintlər quş orqanizmində inkişaf edərək sahib və parazit arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələrə səbəb olur. Quşlarda müxtəlif helmintoz xəstəliklərinin aşkarlanması, helmintlərin epizootologiyası, patogenezi və profilaktikasına dair elmi-tədqiqat işlərinin aparılması aktualdır.

Uzun illər müxtəlif ölkələrdə bir çox tədqiqatçıların səylərinə baxmayaraq qanquleterakis və onunla bərabər baş verən qarışıq helmintlərlə yoluxmanın öyrənilməsi, onlara qarşı yeni, səmərəli kompleks mübarizə tədbirlərinin işlənilib hazırlanması problemləri hələ də öz aktuallığını itirməmiş və bu sahədə elmi əsaslı yeni axtarışlara daim ehtiyac vardır.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqatlarda məqsədimiz ev su quşları, o cümlədən qazlar arasında qanquleterakis və onunla birgə baş verən qarışıq helmintlərlə yoluxmanın yayılmasını aşkar etmək, invaziya və ekstensivliyini, intensivliyini müəyyənləşdirmək olmuşdur. Bu məqsədlə tədqiqatlarımız 2016-2017-ci illərdə

Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq İnstitutunun parazitologiya laboratoriyasında Şəmkir rayonunun Seyfəli, Qapanlı, Şiştəpə və Əliyəqublu kəndində yerləşən, fərdi təsərrüfatlarda saxlanılan müxtəlif yaş qruplarından olan qazlar arasında toplanmış materiallar əsasında aparılmışdır. Müayinə 265 baş müxtəlif yaş qrupunda olan qazlar arasında aparılmış, həm koproloji, həm də yarma müayinəsi həyata keçirilmişdir. İnvaziyanın intensivliyini və ekstensivliyini hesablamaq üçün helmintlərlə yoluxmuş ev su quşlarının sayını 100% vurub müayinə olunmuş quşların sayına bölürük.

ALINAN NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Tədqiqatların təhlili göstərir ki, invazion xəstəliklər quşçuluğun inkişafına maneçilik törədir. Belə ki, fərdi təsərrüfatlarda saxlanılan qazların laboratoriyaya gətirilmiş kal nümunələrinin koproloji müayinəsi zamanı qanquleterakidoz, kapillariya, eymeriya ilə qarışıq yoluxma aşkar olunmuşdur. Ev qazlarının invazion xəstəliklərlə yoluxmasının yaşdan asılılığı nisbi xarakter daşıyır. İnvaziyanın ekstensivliyinin yaşlı quşlarda yüksək olması heç də onların həssas olmasını göstərmir. Əsas şərt invaziyanın intensivliyidir. Küllü miqdarda parazitlə eyni vaxtda yoluxma zamanı xəstəliyin kliniki əlamətləri kəskin, ölüm isə yüksək olur. Yaşlı qazlar da eymeriyalarla yoluxur. Onlarda da invaziyanın ekstensivliyi bəzən yüksək olur. Lakin bu invazyadan onlar arasında ölümlə çox nadir hallarda rast gəlinir. Səbəbi isə bizim fikrimizcə, təkrar invaziyalar zamanı tədricən yaranan immunitetlə yanaşı, yaşlı quşlarda immun statusun yüksək olmasındadır [1; 2].

Şəmkir rayonunun Seyfəli kəndinin fərdi təsərrüfatlarında aparılan müayinələr zamanı qazlarda qarışıq helmintlərlə yoluxma aşkar olunmuşdur. Tədqiqatlar zamanı 6 aylıqlar arasında amidostomozla 25,7%, kapillyariozla 22.9%, exinostomozla 28,6%, yoluxma aşkar olunmuşdur (Cədvəl 3.1).

Cədvəl 3.1

Şəmkir rayonu Seyfəli kəndində qazların qarışıq invaziya ilə yoluxması

Yaş qrupları	Müayinə edilmişdir	<i>Amidostomum anseris</i>		<i>Capillaria anseris</i>		<i>Echinostoma revolutum</i>	
		Yoluxmuşdur	İE %	Yoluxmuşdur	İE %	Yoluxmuşdur	İE %
6 aylıq	35	9	25,7	8	22,9	10	28,6
1 yaş	35	11	31,4	14	40,0	7	20,0
Cəmi	70	20	28,6	21	30,0	17	24,3

1 yaşında olan qazlar arasında amidostomozla 31,4%, kapillyariozla 40,0%, exinostomozla 20,0%, yoluxma müəyyən edilmişdir. Cədvəldən aydın olur ki, aparılan koproloji müayinələr nəticəsində təsərrüfat üzrə nisbətən zəif yoluxma exinostomozla 20,0%, yüksək yoluxma isə kapillyariozla 40,0% təşkil etmişdir.

Cəmi təsərrüfat üzrə isə amidostomozla 28,6%, kapillyariozla 30,0%, exinostomozla 24,3%, yoluxma müayinələr zamanı müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatlar zamanı 10 başda yarma müayinəsi də yerinə yetirilmişdir. Müayinə nəticəsində 5-6 fərd amidostom - *Amidostomum anseris* (Zeder, 1800), 3-4 fərd kapillyari - *Capillaria anseris* (Modsen, 1954), 2-5 fərd exinostom - *Echinostoma revolutum* (Rudolphi, 1809) toplanmış və yoluxmanın intensivliyi müəyyən edilmişdir.

Şəmkir rayonunun Qapanlı kəndinin quşçuluq təsərrüfatında saxlanılan qazlar həm koproloji, həm də yarma müayinəsindən keçirilmişdir. Aparılan müayinələr zamanı qazlarda qarışıq invaziyalarla yoluxma aşkar olunmuşdur. Tədqiqatlar zamanı 3 aylıqlar arasında qanquleterakidozla 25,0%, kapillyariozla 20,0%, eymeriozla 10,0%, 6 aylıqlar arasında qanquleterakidozla 23,3%, kapillyariozla 16,7%, eymeriozla 13,3%, 9 aylıqlar arasında qanquleterakidozla 63,3%, kapillyariozla 26,7%, eymeriozla 13,3% yoluxma aşkar olunmuşdur. 1 yaşında olan qazlar arasında qanquleterakidozla 55,0%, kapillyariozla 30,0%, eymeriozla 15,0% yoluxma müəyyən edilmişdir. Tədqiqatlardan görünür ki, ən yüksək yoluxma qanquleterakidozla 9 aylıqlar arasında 63,3%, kapillyariozla 1 yaşda olanlar arasında 30,0%, eymeriozla da 1 yaşda olanlar arasında 15,0% olmuşdur (Cədvəl 3.2).

Şəmkir rayonunun fərdi təsərrüfatlarında saxlanılan qazlar həm koproloji, həm də yarma müayinəsindən keçirilmişdir. Aparılan müayinələr zamanı qazlarda qarışıq invaziyalarla yoluxma aşkar olunmuşdur. Tədqiqatlardan görünür ki, ən yüksək yoluxma qanquleterakidozla 9 aylıqlar arasında 63,3%, kapillyariozla 1 yaşda olanlar arasında 30,0%, eymeriozla da 1 yaşda olanlar arasında 15,0% olmuşdur.

Cədvəl 3.2

Şəmkir rayonu Qapanlı kəndində qazların qarışıq invaziya ilə yoluxması

Quşların yaş qrupları	Müayinə edilmişdir	<i>Ganguleterakis dispar</i>		<i>Capillaria anseris</i>		<i>Eimeria parvula</i>	
		Yoluxmuşdur	İE %	Yoluxmuşdur	İE %	Yoluxmuşdur	İE %
3 aylıq	20	5	25.0%	4	20.0%	2	10.0%
6 aylıq	30	7	23.3%	5	16.7%	4	13.3%
9 aylıq	30	19	63.3%	8	26.7%	4	13.3%
1 yaş	20	11	55.0%	6	30.0%	3	15.0%
Cəmi	100	41	41.0%	24	24.0%	13	13.0%

3.2 sayılı cədvəldən aydın olur ki, aparılan koproloji müayinələr nəticəsində nisbətən zəif yoluxma qanquleterakidoz və kapillyariozla 6 aylıqlar arasında

müvafiq olaraq 26,7%, 16,7%, eymeriozla 3 aylıqlar arasında 10,0% təşkil etmişdir.

Parazitoloji tədqiqatlar aparılmış təsərrüfatda 20 başda helmintoloji yarma müayinəsi aparılmış və kor bağırsaqda 8-13 fərd qanquleterakis - *Ganguleterakis dispar* nazik bağırsaqda 3-6 fərd kapillyari – *Capillaria anseris* aşkar olunmuşdur. Hər bir təsərrüfat üzrə aparılan müayinə zamanı nazik bağırsaqda eymeriya ocaqlarına (qan sağintılarına) rast gəlinmiş - *Eimeria parvula* növü təyin olunaraq yoluxmanın intensivliyi müəyyən edilmişdir [4; 5].

Şəmkir rayonunun Şiştəpə və Əliyaqublu kəndlərində ev su quşları saxlanılan fərdi təsərrüfatlarda qazlar koproloji (95 başda), həm də yarma (27 başda) müayinəsindən keçirilmişdir. Aparılan müayinələr zamanı Şiştəpə kəndindəki təsərrüfatda (55 başda koproloji, 15 başda yarma müayinəsi) qanquleterakidozla 7 aylıq qazlar arasında 45,5%, amidostomozla 35,0%, 1 yaşda olan qazlar arasında qanquleterakidozla 34,3%, amidostomozla 28,6% yoluxma aşkar olmuşdur (Cədvəl 3.3).

Şəmkir rayonunun Əliyaqublu kəndindəki quşçuluq təsərrüfatında qazlar arasında koproloji (40 başda) və 12 başda yarma müayinəsi aparılmış və qanquleterakidozla 7 aylıq qazlar arasında 45,0%, amidostomozla 35,0%, 1 yaşda olan qazlar arasında qanquleterakidozla 34,3%, amidostomozla 28,6% yoluxma aşkar olmuşdur. Qanquleterakidozla ən yüksək yoluxma Əliyaqublu kəndindəki fərdi təsərrüfatda 1 yaşda olan qazlar arasında 55,0%, ən zəif yoluxma Şiştəpə kəndindəki təsərrüfatda 7 aylıq qazlar arasında 34,3% olduğu aparılan tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 3.3

Şəmkir rayonunda qazların helmintlərlə yoluxması

Quşların yaş qrupları	Müayinə edilmiş qazların sayı	<i>Ganguleterakis dispar</i>		<i>Amidostomum anseris</i>	
		Yoluxmuşdur	İE %	Yoluxmuşdur	İE %
Şiştəpə kəndi üzrə					
7 aylıq	20	9	45.0%	7	35.0%
1 yaş	35	12	34.3%	10	28.6%
Cəmi	55	21	38.2%	17	30.9%
Əliyaqublu kəndi üzrə					
7 aylıq	20	8	40.0%	6	30.0%
1 yaş	20	11	55.0%	8	40.0%
Cəmi	40	19	47.5%	14	35.0%

Cədvəl 3.3-dən aydın olur ki, amidostomozla ən yüksək yoluxma Əliyaqublu kəndindəki təsərrüfatda 1 yaşda olan qazlar arasında 40,0%, ən zəif yoluxma Şiştəpə kəndindəki təsərrüfatda 1 yaşda olan qazlar arasında 28,6% olduğu aparılan koproloji müayinələr zamanı aşkar edilmişdir.

Şiştəpə kəndindəki təsərrüfatda helmintoloji yarma müayinəsi zamanı kor bağırsaqdan 5-11 fərd qanquleterakis - *Ganguleterakis dispar*, 4-8 fərd amidostom - *Amidostomum anseris* (Zeder, 1800) aşkar olunmuş, həmin təsərrüfatda helmintlərlə yoluxmanın intensivliyi müəyyən edilmişdir.

Əliyaqublu kəndindəki təsərrüfatda qazda helmintoloji yarma müayinəsi aparılmış və kor bağırsaqdan 7-14 fərd qanquleterakis - *Ganguleterakis dispar*, 6-10 fərd amidostom - *Amidostomum anseris* (Zeder, 1800) aşkar olunaraq helmintlərlə yoluxmanın intensivliyi müəyyənləşdirilmişdir.

Məlumdur ki, helmintlər geniş və intensiv yayılan təsərrüfatlara iqtisadi zərər vurur ki, bu da əhalinin bugünkü rifahı ilə tərs mütənasibdir.

Qarışıq invaziyaların törədicilərinin eyni zamanda olması təsərrüfatlar üçün potensial təhlükə yaradır. Təsərrüfat daxilində qarışıq invaziyaların öyrənilməsi xəstəliklərin mənşəyinin vaxtında müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. Bir çox bağırsağ xəstəlikləri vardır ki, onların kliniki əlamətləri çox oxşar olur və profilaktika tədbirləri aparılmadıqda ölümlə yanaşı, sağlam quş yetişdirmək və reproduktiv nəsil almaq çətinləşir. Təsərrüfatda qarışıq invaziya törədən hər hansı bir növün az tapılması, yəni invaziyanın intensivliyinin nisbətən zəif olması heç də onun təhlükəsiz olduğunu sübut etmir. Əksinə, invaziyanın geniş yayılması, güclü potensiala malik ola biləcəyindən xəbər verir. Quşçuluq təsərrüfatlarında təbii ekoloji tarazlığın pozulması nəticəsində parazit – sahib sistemində qarşılıqlı tərəflərin müvazinəti dəyişir, parazitin inkişafı üçün daha münasib şərait yaranır. Ona görə də təsərrüfatlarda invazion xəstəliklərə qarşı profilaktiki tədbirlər həyata keçirilərkən ümumekoloji və təsərrüfatdaxili amillər kompleks şəkildə nəzərə alınmalıdır [3].

Aparılan tədqiqatların nəticələrindən aydın olur ki, qaz və ördək saxlanılan təsərrüfatlarda parazitozlar geniş yayılmışdır. Onlara həm monoinvaziya, həm də poliinvaziya şəklində qarışıq formada rast gəlinir. Bu invaziyaların hər biri həm ayrı-ayrılıqda, həm də assosiativ şəkildə quşçuluğun rentabelli işləməsinə ciddi maneə törədirlər. İnvazion xəstəliklərin törədicilərinə qarşı kompleks mübarizə tədbirləri aparılmalıdır. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün isə baytarlıq qanunçuluğunda qeyd edilən bütün baytarlıq-sanitariya tədbirlərinə tam əməl edilməli, quşlar saxlanan tövlələr vaxtaşırı peyindən təmizlənməli, peyin biotermiki və ya mexaniki üsullarla zərərsizləşdirilməlidir. Quşların helmintozlarına qarşı yeni kimyəvi dezinvaziya maddələrini sınaqdan keçirərək profilaktiki tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır. Baytar mütəxəssisləri heyvanları və quşları müxtəlif xəstəliklərdən qorumaq və onların ölümünün qarşısını almaq üçün kompleks baytar-sanitariya tədbirləri aparmaqla, eyni zamanda onlar insanları çox qorxulu və müalicəsi uzun

sürən antropozoonoz xəstəliklərdən qoruyur. Müasir dövrdə baytarlıq-sanitariya gigiyeniki tədbirlərin yüksək keyfiyyətdə aparılması və həyata keçirilməsi heyvandarlığın bütün sahələrində tətbiq edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayeva Z.T. Azərbaycanca ev qazlarının (*Anser domesticus*) assosiativ invazyaları // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, C. 7, № 1, Bakı, 2015, s.5-7
2. Rzayev F.H. Ev su quşlarının helmintozları // Elm və həyat, 2008, № 2, s.44-45
3. Yusifov A.H., Əhmədov Ç.Ə., Əsgərov C.Ə., Məmmədov T.Ə. Baytarlıq sanitarıyasının əsasları / Bakı, 2006, 232 s.
4. Гасанова Ж.В. Фауна эймерий домашних гусей Азербайджана / Материалы IV Всероссийского Съезда Паразитологического общества при РАН, Санкт - Петербург, 2008, с.166-169
5. Насиров А.М., Буятова К.И., Казиева Н.Ш., Рзаев Ф.Г. Микроморфология тканей нематоды *Ganguleterakis dispar* (Schrank, 1790) / Материалы IV Всероссийского Съезда Паразитологического общества при РАН, состоявшегося 20-25 октября 2008 г. «Паразитология в XXI веке-проблемы, методы, решения» Т 2, Санкт-Петербург: Лемма, 2008, с.208-210

Redaksiyaya daxil olub 21.02.2020